

Mladenka Ivanković¹

Institut za noviju istoriju Srbije

O POVRATNICIMA KOJI SU PREŽIVELI HOLOKAUST

Stvaranje Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije

Rad Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije² (u daljem tekstu: Savez) obnovljen je 22. oktobra 1944. godine, samo dva dana nakon oslobođenja Beograda.³ Predsednik Saveza još iz predratnog perioda, Fridrih

¹ ivankovic_mladenka@yahoo.com

² Osnivački kongres Saveza jevrejskih veroispovednih opština, tada, Kraljevine SHS (u daljem tekstu Savez) održan je u Osijeku, prvog i drugog jula 1919. godine. Za sedište Saveza bio je određen Beograd. Prvi predsednik bio je Hugo Špicer, a potpredsednik Fridrih Pops. Savez jevrejskih veroispovednih opština socijalističke Jugoslavije u pravnom i formalnom smislu bio je naslednik Saveza iz perioda Kraljevine SHS/Jugoslavije.

³ Savez jevrejskih veroispovednih opština je u posleratnom periodu rekonstruisan na bazi zakona koji je donet još za vreme Kraljevine Jugoslavije. Prema ovom zakonu, Savez je bio tretiran kao verska zajednica. Savez je bio ustanovljen pod istim nazivom i pravnim uslovima kao tokom predratnog perioda. Kasnije je položaj svih verskih zajednica bio zasnovan na odredbama Ustava FNJR iz 1946. godine. Ove odredbe su bile opšte i odnosile su se na sve verske zajednice koje su postojale i delovale na tlu socijalističke Jugoslavije. U glavi V Ustava iz 1946. godine, u odeljku kojim se uređuju prava i dužnosti građanina, veroispoved je uređivana u članovima 21, 23 i 25. Član 21 glasi: „Svi građani Federativne Narodne Republike Jugoslavije jednaki su pred zakonom i ravnopravni su bez obzira na narodnost, rasu i veroispoved. Ne priznaju se nikakve privilegije po rođenju, položaju, imovnom stanju i stupnju obrazovanosti. Protivan je Ustavu i kažnjiv svaki akt kojim se građanima daju privilegije ili ograničavaju prava na osnovu razlike u narodnosti, rasi i veroispovedi, kao i svako propovedanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i razdora.” Član 23 glasi: „Svi građani, bez razlike pola, narodnosti, rase, veroispovedi, stupnja obrazovanosti i mesta stanovanja, koji su navršili 18 godina starosti, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe državne vlasti. Građani koji se nalaze u redovima Jugoslovenske armije imaju pravo da biraju i da budu birani kao i ostali građani. Biračko pravo je opšte, jednako i neposredno i vrši se tajnim glasanjem.” Član 25: „Građanima je zajemčena sloboda savesti i sloboda veroispovedi. Crkva je odvojena od države. Verske zajednice, čije se učenje ne protivi Ustavu, slobodne su u svojim verskim poslovima i u vršenju verskih obreda. Verske škole za spremanje sveštenika slobodne su, a stoje pod opštim nadzorom države. Zabranjena je zloupotreba crkve i

Pops⁴, na ulazu u zgradu u Ulici Kneginje Ljubice 34 postavio je tablu kojom se označavalo da na toj adresi, posle proživljenog stradanja iz ratnog perioda, ponovo postoji i radi Savez jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije (Kadelburg 1969: 34). Ovaj natpis bio je potvrda nove realnosti u kojoj su jevrejskoj zajednici vraćena sva prava na postojanje i pravo na život svakog pripadnika zajednice koja su joj bila uskraćena u ratnom periodu. U ovom periodu, od velikih gradova, oslobođen je bio samo Beograd, ali je konačan poraz bloka sila Osovine bio neminovan. Očekivalo se da će se, po oslobođenju celokupne teritorije Jugoslavije i povratku izbeglog stanovništva u bivša mesta boravka, uspešno rekonstruisati i mreža jevrejskih veroispovednih opština na njenoj teritoriji.

S obzirom na izmenjene društveno-političke prilike, mali broj ljudstva i nedostatak sredstava, rad mnogih gradskih jevrejskih opština i predratnih udruženja i ustanova nije mogao biti odmah obnovljen, tako da je celokupna delatnost u vezi sa organizovanjem i relizacijom različitih sadržaja života jevrejske populacije u Jugoslaviji, u prvom poratnom periodu, uglavnom koncentrisana i odvijala se u okviru radnih tela i sekcija samog Saveza (Kerkanen 2001: 56). Neposredno posle formalnog obnavljanja rada Saveza, bile su formirane razne sekcije i brojna tela koja su preuzela staranje o organizovanju pojedinih oblasti u posleratnom životu jevrejske zajednice. Jedna od prvih oformljenih sekcija bila je i verska sekcija (AJIM, AO, 853).

Vlasti nove Jugoslavije odlukama i pravnim aktima proklamovale su ukidanje antisemitskih zakona i garantovale pravo na slobodu ispovedanja vere.⁵ Na predlog verske sekcije, rukovodstvo Saveza zauzelo je stav da je veoma važno da se u oslobođenom Beogradu u upotrebljivo stanje dovede bar jedna od postojećih sinagoga⁶.

vere u političke svrhe i postojanje političkih organizacija na verskoj osnovi. Država može materijalno pomagati verske zajednice" (Odredbe Ustava iz 1946. godine).

⁴ Fridrih Pops rođen je u Beogradu 25. novembra 1874. godine, umro je 25. maja 1948. godine. Završio je studije na Pravnom fakultetu u Beogradu. Posle studija kraće vreme radio je u sudu, a zatim u Ministarstvu spoljnih poslova. Kao rezervni oficir učestvovao je u Prvom svetskom ratu. Za ratne zasluge odlikovan je Zlatnom medaljom za hrabrost. Učestvovao je u donošenju Zakona o jevrejskoj verskoj zajednici. Bio je jedan od osnivača Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije i njegov prvi predsednik. Za vreme Drugog svetskog rata skrivao se u Beogradu i njegovoj okolini. Odmah posle oslobođenja Beograda reorganizovao je rad Saveza.

⁵ Prema članu 8 „Deklaracije o narodnoj vlasti" iz marta 1944. godine i prema „Deklaraciji o osnovnim pravima nacije i građana DFJ" iz novembra 1944. godine (Radić 2002: 137–138).

⁶ U Beogradu je bilo izgrađeno četiri hrama/bogomolje/sinagoge. Sinagoga *El Kal Nuevo* srušena je u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata. Sinagoga *El Kal Viežo* i sinagoga *Bet Izrael* srušene su posle Drugog svetskog rata (prema *Sinagoge u Srbiji kojih više nema*). Hram/sinagoga *Sukot Šalom* i danas je aktivan.

Odabrana je zgrada templ⁷ u Kosmajskoj ulici broj 19 (danas Maršala Birjužova), koja je delovala najočuvanije. Zgrada je, kao što je to bio slučaj i sa ostalim jevrejskim sakralnim objektima, za vreme rata bila oskrnavljena, a inventar pokraden, uključujući svete knjige, posude i odeću za sveštenike, pa čak i delove nameštaja.

Na pronalaženju odnetih knjiga, stvari i ostalih predmeta angažovali su se svi pripadnici jevrejske zajednice koji su bili u mogućnosti da to učine. Na volšebne i samo njima poznate načine, uspevali su da uđu u trag pokradenim stvarima, da pronađu sadašnje vlasnike koji su do spornih predmeta došli, u svoje vreme, najčešće legalno, kupujući ih od antikvara ili na crnoj berzi. Kada su „privremeni vlasnici” saznali pravo poreklo kupljenih stvari, oni su ih, u najvećem broju slučajeva, vraćali dragovoljno i bez prigovora (Ivanković 2009: 177–179).

Zgrada Hrama je bila očišćena, popravljena u meri u kojoj je to bilo moguće, i pripremljena za osvećenje. Jevrejska opština Beograd bila je organizator svečanosti pri osvećenju Hrama. Opština je izdala *Oglas* koji je, ujedno bio i obaveštenje o obnavljanju Hrama, poziv na svečanost i objava početka redovnog održavanja bogoslužjenja (AJIM, PK, 258).

Osvećenje Hrama i ponovno redovno održavanje bogoslužjenja i pored toga što mnogi nisu mogli da mu prisustvuju, ne zbog formalne smetnje od strane državnih vlasti, već iz prostog razloga što je subota tada bila obavezan radni dan, imalo je vrlo pozitivan efekat na, u tim danima malobrojnu i ratnim strahotama zamorenu, jevrejsku zajednicu.⁸ U Kosmajskoj 19 ponovo su dobili svoje duhovno utočište u koje su dolazili slobodno i bez ikakvog straha, gde su se susretali, razmenjivali sećanja, dobijali besplatan, po verskim pravilima spremljen, mada skroman obrok u opštinskoj menzi i pronalazili za sebe po neki sadržaj koji bi im pomogao da se ponovo osećaju korisni i potrebni zajednici.

Datum osvećenja sinagoge koji je izvršen na Šabat, u subotu 2. decembra 1944. godine (AJIM, PK, 258) u 10 časova pre podne, značajan je u životu jevrejske zajednice u novoj Jugoslaviji zbog toga što se smatra da je učešćem predstavnika vlasti na

⁷ Uobičajani naziv za aškeneske bogomolje. „Aškenazi [su se] služili [u nazivu svojih bogomolja] imenom 'templ' (od nemačke reči u značenju hram, bogomolja)” (Lebl 2001: 237).

⁸ Problem aktivnog i javnog učestvovanja u religioznim obredima nije nikada bio postavljan od strane vlasti, niti je bilo progona i šikaniranja.

svečanosti osvećenja Hrama i zvanično bila priznata njena potpuna ravnopravnost u društvenom i državnom životu nove državne tvorevine. Rukovodstvo Saveza je odlučno u nameri da pronade najbolji način za integraciju jevrejskog stanovništva u posleratno društvo trudeći se, pri tome, da jevrejska zajednica zadrži i sačuva sve svoje nacionalne i verske osobenosti.

Najveću zaslugu za opstanak jevrejske zajednice, sa svim njenim specifičnostima, a uprkos stvorenoj opštedruštvenoj klimi koja je uglavnom bila netolerantna prema svemu što je nosilo i isticalo verske i nacionalne osobenosti, imali su komunisti u redovima jugoslovenskog jevrejskog rukovodstva. Oni su, u svom naporu da pomognu Savezu, postupali sa mnogo opreza i diplomatske veštine, delajući indirektno i suptilno. Zahvaljujući stalnoj politici prilagođavanja Jevreji su u posleratnoj Jugoslaviji imali punu slobodu izbora i mogućnost da svoj život urede na način koji su sami odabrali, pod uslovom da poštuju postojeće zakonske propise (Ivanković 2009: 258).

Jevrejska veroispovedna opština Beograd, u kratkom vremenu od oslobođenja Beograda do svog pravnog organizovanja, nosila je vrlo interesantno i neobično ime koje je odgovaralo i predratnoj tradiciji i novom vremenu. Naziv opštine je, naime, bio: Srpsko-jevrejska veroispovedna opština. U neposrednom posleratnom periodu bilo je predviđeno da „Opština obuhvata područje Narodnog odbora grada Beograda i kao matična opština (u širem delokrugu) i područje uže Srbije i Autonomne Kosovsko-mehohijske oblasti [...] Jevrejska opština u Beogradu je član Saveza jevrejskih veroispovednih opština” (AJIM, PK, 1201).

Prva jevrejska opština u novoj državi bila je pravno organizovana u Beogradu, 14. januara 1945. godine. Posle pravnog organizovanja beogradske opštine, uz donošenje svih pravnih i normativnih akata, na isti način su bile formirane i jevrejske veroispovedne opštine, najpre u Zagrebu, Sarajevu, Subotici i Novom Sadu, a zatim i u svim većim gradovima u kojima je živelo jevrejsko stanovništvo i u kojima za to postojali uslovi (ibid.).

Posle završetka Drugog svetskog rata, jevrejske izbeglice i ratni zarobljenici koji su se nalazili u nemačkim logorima vraćali su se svojim domovima. Jevrejska zajednica u Jugoslaviji bila je gotovo potpuno uništena. Posle završetka rata, pri oslobođenju Beograda, na celokupnom prostoru Jugoslavije živelo je oko 1.200 Jevreja

(Ivanković 2009: 79). U broj preživelog jevrejskog stanovništva nismo ubrojali jevrejske pripadnike Narodnooslobodilačke vojske.⁹

Stanovništvo, koje je proživelo strahote rata na tlu Jugoslavije, uvećavalo se dolaskom izbeglica i zarobljenika koji su bili smešteni u logorima u okupatorskim i neutralnim zemljama. Oni su dolazili u tek oslobođeni Beograd. Bivalo je slučajeva da povratnici iz Holokausta ne znaju da postoji bilo kakva jevrejska organizacija u Jugoslaviji. Oni su se vraćali u mesta svoga boravka. Radnici Saveza su bivali obaveštavani o njima i pružali im svaku vrstu pomoći. Kasnije su povratnici¹⁰ iz Holokausta dobijali obaveštenja o postojanju Saveza i, po povratku u Jugoslaviju, dolazili u Beograd. Pored Beograda, najoptimalniji uslovi za reorganizaciju prvih velikih posleratnih gradskih jevrejskih veroispovednih opština stekli su se najpre u Novom Sadu, Subotici, Zagrebu i Sarajevu. Uslovi nisu podrazumevali samo veliku brojnost članstva, već i neophodnu i zadovoljavajuću kvalifikacionu strukturu rukovodećeg kadra i njegovu motivisanost za rad. Do uspostavljanja veza sa međunarodnim jevrejskim organizacijama i formiranja Autonomnog odbora za pomoć pri Savezu, delovanje Saveza bilo je finansirano isključivo iz sredstava koje je za te potrebe izdvajala vlada Jugoslavije i prihoda ostvarenih iz vlastitih sredstava, korišćenjem imovine koja nije bila otuđena za vreme rata, a rad je bio obavljan uglavnom volonterski. Kasnije su, pored ovih većih gradskih JVO, bile formirane jevrejske veroispovedne opštine i u manjim gradskim centrima, gde god je za to bilo mogućnosti (AJIM, PK, 258). Od početka 1945. do decembra 1946. godine, Savezu se prijavilo 2.290 osoba koje su živele na teritoriji Jevrejske opštine Beograda a pre rata nisu stanovale na teritoriji beogradske opštine (AJIM, Registar 6324). U ovaj broj nismo uzeli osobe koje su po oslobođenju otišle u svoja ranija mesta boravka i nisu se prijavile Savezu, odnosno Jevrejskoj opštini Beograd, koja je bila jedina formalno organizovana jevrejska opština.

Savezu su se prijavile osobe koje su bile sa tla Kraljevine Jugoslavije i građani osamnaest zemalja iz Evrope i iz vanevropskih država. Najveći broj stranih državljana koji se prijavio Savezu bio je poreklom iz Mađarske, Austrije, Rumunije, Bugarske, Grčke, republika Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i Italije. Zavičajnost osoba smo određivali prema mestu rođenja (AJIM, Registar).

⁹ „Od učesnika u NOR preživelo je preko 3200 (osoba)” (Romano 1980: 308).

¹⁰ Ovim pojmom obuhvatamo kategoriju osoba koje su bile povratnici iz izbeglištva i ratni zarobljenici.

Spisak povratnika prve grupe izbeglica Holokausta prijavljenih Savezu

Zemlja	ukupan broj odraslih i dece Osobe	do punih 14 godina Deca
Srbija	1371	236
Makedonija	72	13
Bosna i Hercegovina	292	22
Hrvatska	212	31
Crna Gora	6	3
Slovenija	27	
Grčka	15	
Bugarska	29	1
Turska	4	
Rumunija	27	
Nemačka	10	1
Austrija	40	2
Mađarska	96	5
Sovjetski Savez	20	
Italija	19	9
Poljska	4	
Švajcarska	9	3
Francuska	2	1
Čehoslovačka	27	1
Kolumbija	1	
Sirija	1	
Španija	1	1
Amerika	3	2
Engleska	2	

Povratnici koji su se prijavili Savezu bili su odrasle osobe sa svojim zanimanjem ili u penziji, studenti, učenici i deca.

Odrasle osobe sa zanimanjem su bile prijavljene kod gradskih vlasti i ukoliko im je to dozvoljavalo zdravstveno stanje, obavljali su posao iz svoje struke ili neki drugi

posao (AJIM, Registar). Starije osobe i penzioneri su uživali poseban status u okviru jevrejske zajednice. Prema njima su rukovodstvo i svi članovi celokupne jevrejske zajednice gajili posebno poštovanje i o njima su se starali sa posebnom nežnom pažnjom. U zgradi templu u Kosmajskoj 19 za njih je bilo uređeno prizemlje. Mnogo osoba je stanovalo u zgradi sinagoge ili su bili nastanjeni u njenoj blizini. Oni su se svakoga dana okupljali u dvorištu da nešto urade i budu u društvu pripadnika jevrejske zajednice. Hranili su se košer hranom u kuhinji, koja se nalazila u podrumu sinagoge. Išli su na zdravstvene preglede koji su, takode, bili obavljani u zgradi sinagoge. Opšte stanje zdravlja pripadnika jevrejske populacije, kako fizičko, tako i psihičko, u prvoj posleratnoj godini bilo je vrlo loše. Većina preživelih logoraša, koja je bila repatriirana, kao i jevrejsko stanovništvo koje se tokom rata krilo po zbegovima iz rata su izašli fizički iscrpljeni i neuhranjeni, sa tragovima preživljenih psihičkih trauma. Krajem 1945. godine Savez je formirao komisiju sastavljenu od jevrejskih lekara svih profila koja je tokom narednih meseci ispitala opšte zdravstveno stanje pripadnika jevrejske populacije i u skladu sa mogućnostima lečila obolele osobe. Postojao je prećutni dogovor da se, u prvo vreme, o Holokaustu ne priča bez preke potrebe.¹¹

Studenti, koji su pre rata otpočeli studije ili se upisali na fakultet, u prvoj poratnoj godini uredno su išli na predavanja. Studentska populacija je shvatala vreme i zahteve koje je stvarnost postavljala pred njih. Oni su bili pragmatični i studirali su prirodne nauke.¹² Najveći broj studenata je studirao na Medicinskom fakultetu. Brojni su bili i studenti tehnike, prava, arhitekture, veterine i agronomije.

Učenici su odlazili u škole. Posle završenih školskih obaveza dolazili su u prostorije Saveza ili u dvorište sinagoge i trudili se da žive normalnim životom. Oni su unosili vedrinu i veselost u život jevrejske zajednice.

Briga o deci, naročito o ratnoj i ostaloj siročadi, koja nisu imala nijednog roditelja, bila je jedan od najvažnijih zadataka celog Saveza. Savez je preduzimao sve mere da se sva ratna siročad organizovano okupe na jednom mestu gde bi im se pružila od-

¹¹ Uspomene na doba Holokausta bile su sveže, proces repatrijacije još uvek nije bio završen i sa svakim novim dolaskom grupa bivših logoraša one su bivale ponovo obnavljane, a eho proživljenih užasa dugo nije mogao da se smiri i utihne. Za veliki uspeh se smatralo to što je među povratnicima iz logora bio smanjen „[...]broj samoubistava[...]” (AJIM, PK, 1201).

¹² Našli smo samo jednu osobu koja je studirala muziku. Bio je to Tajti Josif, rodom iz Vranjeva (AJIM, Registar).

govarajuća i podjednaka pažnja. Jedini dom za jevrejsku siročad u Jugoslaviji, ali i u Evropi u to vreme bio je osnovan u Beogradu.

Spisak studenata i učenika iz prve grupe izbeglica Holokausta prijavljenih Savezu

Zemlja	Studenti	Učenici
Srbija	82	235
Makedonija	6	23
Bosna i Hercegovina	13	22
Hrvatska	11	37
Slovenija		2
Grčka	3	
Bugarska	1	
Rumunija	3	2
Nemačka		1
Austrija	2	5
Mađarska	5	1
Sovjetski Savez	1	
Italija		1
Švajcarska	1	
Čehoslovačka		2
Amerika		3

Ratna siročad su, prvobitno, smeštena u zdanju u Kosmajskoj broj 19. U prizemlju beogradske sinagoge nalazile su se prostorije u kojima je organizovano dečje prihvatilište. Ovo prihvatilište je počelo sa radom avgusta 1945. godine, kada je u njega bilo primljeno prvih desetoro pitomaca. Bila su to deca koja su se krila kod dobrih ljudi ili deca repatrirana iz logora Bergen-Belsen, čiji su roditelji bili utamničeni po raznim logorima u Nemačkoj i Poljskoj i tamo pobijeni. Osim iz logora, pridošlice su u Dom za jevrejsku ratnu siročad stizale iz raznih zbegova (AJIM, PA, 979).

Prvi pitomci opštinskog prihvatilišta, koje je od septembra meseca 1945. godine postalo Dečji dom za ratnu siročad, bili su: Nina Danon, Jelkica Keravica, Elias Alhalel, Moric Ašer, Rebeka Koen, Haim Caler, Agi Švarc, Rašela Sion, Luča Judić, Sami Ašer, Benjamin Vinter, Nada Kerpner, Alegra Koen, Mariana Etveš, Ružica

Sadik, Isak Koen, Rahamim Koen, Avram Benavram i Pavle Kohn. Mesta njihovog rođenja bila su: Beograd, Zemun, Vršac, Osjek, Visen, Sarajevo, Štip, Priština, Vinkovci, Petrovgrad (Zrenjanin) i Budimpešta. Podaci o svoj deci bili su dostavljeni organima narodnih vlasti radi evidentiranja i dobijanja prijave boravka (ibid.).

Spisak prvih pitomaca Dečijeg opštinskog prihvatilišta JVO Beograd

Ime i prezime	Datum rođenja	Mesto rođenja	Predratno mesto boravka	Za vreme rata	Roditelji
Nina Danon	21. VII 1938.	Beograd	Beograd	Bergen Belsen	Avram i Stela Gidić
Jelkica Keravica	28. VIII 1942.	Beograd	Beograd	Beograd	Boško i Gizela Altkorn
Elias Alhalel	18. VII 1929.	Beograd	Beograd	Krio se po selima	Marko i Vintura Levi
Moric Ašer	10. VIII 1932.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Salamon i Sarina Konforti
Rebeka Koen	1936.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Leona i Fermoze Ruben
Haim Caler	10. VII 1929.	Sarajevo	Sarajevo	U šumi	Herman i Mariane Altarac
Agi Švarc	1942.	Budimpešta	Novi Sad	Na prinudnom radu	Leopold i Magda Volf
Rašela Sion	20. I 1935.	Štip	Priština	U selu Durakov	David i Dudune
Luča Judić	12. VI 1938.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Into i Stela Navon
Sami Ašer	1935.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Salamon i Sarina Konforti
Benjamin Vinter	8. II 1934.	Beograd	Beograd	U zbegu	Samuilo i Josefina Vinterštajn
Nada Kerpner	1. IV 1937.	Vinkovci	Osijek	U Osijeku	Fric i Vilma Špiler
Alegra Koen	12. VIII 1933.	Priština	Priština	Bergen Belsen	Benko i Klara Kalderon
Mariana Etveš	21. I 1933.	Visen	Vršac	Potiski Sv. Nikola	Irena Etveš
Ružica Sadik	1936.	Zemun		Slavonija	Levi i Julkica Nikolić
Isak Koen	24. X 1932.	Beograd	Beograd	Bergen Belsen	Jakov
Rahamim Koen	1933.	Beograd	Beograd	Bergen Belsen	Jakov
Avram Benavram	24. VII 1939	Beograd		U zbegu	Jakov Ignjatović i Flora
Pavle Kohn	28. II 1941.	Petrovgrad		Krio se po selima	Aleksandar i Ruža Hercog

Ako bismo izvršili analizu podataka koje su o sebi dala deca – prvi pitomci Prihvatišta, mogli bismo da izvedemo nekoliko zaključaka, od kojih bi se svi uglavnom svodili na to da su se deca posle neposredno preživljenih ratnih strahova u uslovima bliske i stalno prisutne pretnje da će biti fizički likvidirana, nalazila u veoma lošem psihičkom i fizičkom stanju.

Mnoga od njih se nisu sećala ni tačnog mesta ni datuma svog rođenja, niti imena svojih roditelja. Kasnije, zalaganjem i staranjem stručnog osoblja, kao i odgovarajućom ishranom, njihovo opšte zdravstveno stanje je bilo vraćeno u normalne okvire, dok su praznine u sećanju i nedostatak ličnih podataka bili popunjeni podacima koje su o njima bili prikupljeni uvidom u sačuvane matične knjige rođenih i razmenom informacija (Ivanković 2009: 213).

Lični podaci pitomaca prihvatilišta, uključivši i podatke o ovim mališanima, bili su, u kasnijem periodu, sređeni i kompletirani tako da je svako dete saznalo sve tačne podatke o sebi. Pristizanjem većeg broja dece povratnika pri Savezu je osnovan Dečji dom. Dom je od decembra meseca 1945. godine po odluci Ministarstva prosvete bio tretiran kao vanškolska vaspitna ustanova.¹³

Dečja alija na palubi broda *Radnik*, 24. 12. 1948.

¹³ Odluka Ministarstva prosvete br. 55428 (AJIM, PA, 979).

Za potrebe smeštaja ratne siročadi i ostale ugrožene dece, Savez je namenski odredio zgradu u broju 2 u Ulici Visokog Stevana.¹⁴ U ovu zgradu je bio preseljen Dečji dom. U zgradi Doma je bilo izdvojeno odeljenje za decu koja su u Domu boravila samo preko dana. Deca koja nisu stasala za školu pohađala su obdanište. U obdaništu je, do kraja njegovog postojanja, bilo šezdeset troje dece. Brigu o obdaništu je, takođe, vodila Socijalna sekcija Saveza, a za prijem u obdanište važili su isti kriterijumi koji su primenjivani za prijem dece u Dom. Uslovi za prijem u obdanište su podjednako bili otvoreni i za decu koja su pripadala grupi povratnika, kao i za decu iz beogradske opštine. Ukupno je bilo u Savezu prijavljeno oko 129 dece povratnika u predškolskom uzrastu. Neki predškolci smešteni su trajno u Domu, a neki su pohađali obdanište preko dana. Deca koja su sa roditeljima ili rođacima živela izvan užeg gradskog područja samo povremeno su dolazila u Dom radi druženja sa ostalom decom iz zajednice.

Dom je bio namenski opremljen za boravak dece u najboljoj raspoloživoj meri, nameštajem i ostalim inventarom koji je bilo u to vreme moguće prikupiti sa raznih strana, uglavnom poklonima i dobrovoljnim prilozima. Dečji dom, uključujući i obdanište, zauzimao je jedanaest soba, od kojih je jedna služila za učionicu, jedna za trpezariju, jedna kao karantin za bolesnu decu, jedna za radionicu za krpljenje i šivenje, a ostale za spavanje.

Pri organizovanom iseljavanju za Izrael, deca koja su trajno bila smeštena u Dečjem domu iselila su se u okviru prve alije u sklopu „Dečje alije” (Ivanković 2017: 85) na brodovima „Radnik” i „Kefalos”.¹⁵

¹⁴ Zgrada u Ulici Stevana Visokog broj 2 bila je u posedu Jevrejskog ženskog društva. Podignuta je 1938. godine. U njoj je bilo organizovano obdanište za predškolsku decu, dispanzer za majke i decu i prihvatilište. U vreme nemačke okupacije tu je bila Jevrejska bolnica. Svi bolesnici i bolničko osoblje su februara 1942. ubijeni u kamionu gasnoj komori (Koljanin 1992: 120–122).

¹⁵ Brod „Radnik” bio je putnički brod i prevezio je većinu dece iz „dečje alije”. Bio je usidren u luci Rijeka. „Manja grupa dece je bila smeštena na teretnom brodu 'Kefalos' koji je bio manji i nepodesan za prevoz putnika, naročito dece. Ovaj brod je doživeo veliku buru. Imao oštećenje navigacijske opreme i zalutao je nasprav određenog puta. Dva grčka broda su ga tražila. Pretpostavljalo se da je brod 'Kefalos' potopljen” (Ivanković 2017: 85). Brod „Kefalos” krenuo je za Izrael iz luke Bakar. „[...] U luku smo stigli oko podne. Pretpostavljalo se da će ukrcavanje u brod biti predveče. U trenutku kada sam se uputio na palubu smračilo mi se pred očima. Bilo je očigledno da je to teretni brod i da se na njemu nalaze trospratni redovi kreveta, u visini od 60 cm. To me je podsetilo na naš položaj u Đakovu, gde smo bili u logoru. Kreveti su bili isto tako zbijeni. [...] Ostalo mi je mnogo uspomena iz tog logora. Sutradan je brod krenuo za Izrael. Mi deca jurili smo sa palube na palubu. Sretali smo se sa mornarima, oni su nam davali narandže. Počela je bura i talasi su nosili brod sa jedne na drugu stranu i nas između njih. Leteli smo sa jednog na drugi kraj, zajedno sa bebama i mališanima, što je izazvalo veliku pometnju a mnogima i patnju. [...] Nismo shvatali tačno šta se dešava.” Svedočanstvo učesnika Arije Hermonia. Svedočanstvo poseduje autor.

Literatura

- ||| **Ivanković, M.** (2009) *Jevreji u Jugoslaviju 1944–1952. Kraj ili novi početak*. Beograd: Institut za noviju istoriju.
- ||| **Ivanković, M.** (2017) *Brodovi nade, Alije jugoslovenskih Jevereja za Izrael*. Beograd: HERAedu.
- ||| **Kadelburg, L.** (1969) *Spomenica 1919–1969*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- ||| **Kerkkanen, A.** (2001) *Yugoslav Jewry, Aspects of Post-World War II and Post-Yugoslav Developments*. Helsinki: The Finnish Oriental Society.
- ||| **Koljanin M.** (1992) *Nemački logor na Beogradskom sajmištu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- ||| **Lebl Ž.** (2001) *Do konačnog rešenja, Jevreji u Beogradu 1521–1942*. Beograd: Čigoja.
- ||| **Radić, R.** (2002) *Država i verske zajednice 1945–1970*, knjiga prva. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- ||| **Romano, J.** (1980) *Jevreji Jugoslavije 1941–1945, Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- ||| „Sinagoge u Srbiji kojih više nema”, portal *Vojvodina Café*, dostupno na: <http://www.vojvodinacafe.rs/showthread.php/11284-Sinagoge-u-Srbiji-kojih-vi%C5%A1e-nema>, [Pristupljeno: 18. 01. 2018].

Izvori

- ||| Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. godine
- ||| Arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja (AJIM)

Fondovi

- ||| Autonomni odbor (AO)
- ||| Pererina arhiva (PA)
- ||| Predsednička komisija
- ||| Registar članova Jevrejske veroispovedne opštine Beograd 1945/46.

Fotografija

- ||| Rafael Frank, Elion, Izrael

Mladenka Ivanković

Institute for Recent History of Serbia

ON REFUGEES WHO SURVIVED THE HOLOCAUST: Founding of the Federation of Jewish Religious Communities of Yugoslavia

Summary

The paper talks about the founding of Federation of Jewish Religious Communities of Yugoslavia and returnees and refugees who survived the Holocaust. After the end of World War II, and just before the liberation of Belgrade, there was 1,200 Jews left on the whole territory of Yugoslavia. Their number grew with the arrival of refugees and prisoners of the camps around Europe who registered with the Federation. Other than Yugoslavia, they came from eighteen countries in and outside of Europe, including: Germany, Switzerland, United States of America, Turkey, United Kingdom, Syria, Columbia, Spain, France and Poland. The Jewish Religious Communities of Yugoslavia organized their stay in the country and took care of them together with the returnees who were citizens of Yugoslavia.

Key Words: refugees, Holocaust, students, children, Jews, returnees, war prisoners.